

DRUŠTVENA I POLITIČKA TEORIJA ABU REJHANA BIRUNIJA

Muamer Halilović

*Grupa za religijsku civilizaciju,
Centar za religijske nauke „Kom“, Beograd, Srbija*

Brojni su razlozi zbog kojih društvene i političke teorije Abu Rejhana Birunija privlače veliku pažnju. Biruni je živio u X i XI veku, u takozvanom *zlatnom periodu* islamske nauke, kulture i umetnosti, onda kada su rezultate svojih mukotrpnih naučnih istraživanja u raznim naučnim disciplinama predstavili Avicena, Muhamed ibn Zekerija Razi, Istahri, Abul-Vafa Buzđani, Nasavi, Sejid Murteza, Šejh Tusi i mnogi drugi. No, i pored tako ozbiljne konkurencije, Biruni uspeva da se istakne ne samo kao slavni astronom, matematičar i empirijski naučnik – po čemu je stekao svetsku slavu – već i kao izvrsni kulturolog, indolog i socijalni mislilac. Kada govori o društvu, Biruni nema samo čisto spekulativna izlaganja, kao što su to pre njega činili mnogi filozofi, već pokušava da svoja socijalna istraživanja uskladi s već postojećim društvenopolitičkim strukturama.

Razum i religija imaju središnji značaj u Birunijevoj socijalnoj misli. Pomoću ta dva bitna faktora on predstavlja osnovne karakteristike idealnog društva, ali se nipošto ne zadržava na tome. Svestan toga da je gotovo nemoguće u svakom periodu istorije čovečanstva očekivati nastanak idealnog društva i savršene vlasti, Biruni u svojim analizama opsežno predstavlja razne modele vlasti i osnovne karakteristike vladara. Zatim, osvrće se na druge organe i aspekte društva, iznosi svoje mišljenje o socijalnim klasama, opisuje glavne dužnosti vlasti, definiše razne okvire socijalne pravde i najzad ukazuje na uzroke stabilnosti jedne urbane zajednice.

Ključne reči: *Biruni, socijalna misao, društvo, religija, razum, vlast, islam*

1. Uvod

Abu Rejhan Muhamed ibn Ahmed Horezmi, poznatiji kao Abu Rejhan Biruni, nesumnjivo spada u najveće muslimanske mislioce. Istraživao je razne naučne discipline i o njima pisao. Bio je vrsni geograf, demograf, istoričar i književnik. Veoma ozbiljno se posvetio i matematici i astronomiji. Rezultati njegovih astronomskih istraživanja nekoliko vekova su ostali neprevaziđeni, kako na Istoku tako i na Zapadu. Deo života proveo je ispitujući lekovite sastojke raznih biljaka, a rezultate tog opsežnog ispitivanja precizno je beležio u svojim knjigama. Bavio se i filozofijom i teologijom, no, pošto je živeo u vremenu proslavljenog Avicene, njegovim filozofskim istraživanjima nije dat značaj kakav zaslužuju. Avicena je uvažavao neke Birunijeve filozofske stavove, te bi katkada koristio njegove oštre kritike i tako unapredio svoj filozofski sistem. Biruni je u jednom periodu života obavljao i dužnost savetnika gaznavidskih sultana – iako je iz velike ljubavi prema nauci i naučnim istraživanjima uvek pokušavao da se drži podalje od takvih državnčkih poslova. U tom periodu, Biruni se ističe kao izvrsni kulturolog koji verovatno prvi put u istoriji predstavlja nove komparativne metode u toj naučnoj disciplini. Birunijeve socijalni i politički stavovi iz tog perioda od velikog su značaja u analizi njegovog pristupa društvenim naukama.

Dakle, gotovo da nije bilo naučne discipline u XI veku o kojoj Biruni nije napisao nekoliko autoritativnih eseja ili knjiga. Ipak, nije jednostavno pisati o njegovoj socijalnoj misli pošto je nažalost očuvan vrlo mali broj njegovih dela. Zapravo, do danas je pronađeno oko četrdeset Birunijevih dela, a on ih je napisao čak stotinu osamdeset i pet (Mokimi 2002: 216). Taj podatak dovoljno govori o tome koliko je istorija bila nemilosrdna prema njemu i njegovim delima, ali i prema svima nama jer smo uskraćeni da koristimo veliko intelektualno bogatstvo ovog slavnog muslimanskog mislioca. No, vodeći se starom persijskom mudrošću da „ako ne možemo odmah iskoristiti svu bistru vodu s izvora, možemo bar popiti toliko da utolimo svoju žeđ“, mi ćemo u ovom radu pokušati da predstavimo glavne elemente Birunijeve socijalne misli.

Napomenimo da su Birunijeve stavovi u društvenim naukama veoma bitni iz sledeća tri razloga:

a) Iako je iscrpno istražio gotovo sve dotad poznate naučne discipline, Biruni se u istoriji islamske civilizacije ipak proslavio zbog svog velikog doprinosa matematičkim naukama, astronomiji, farmakologiji i mineralogiji. A budući da su društvene nauke uglavnom istraživali mislioci koji su primarno bili filozofi ili istoričari, veoma je bitno da saznamo kako je on kao izuzetno vešt poznavalac matematičkih i empirijskih nauka pristupio socijalnoj misli.

b) Biruni je bio šiitski musliman, te je bilo prirodno da se njegovo poimanje osnovnih pojmova u socijalnoj misli, poput društva, vlasti, socijalne pravde, društvenih klasa itd., razlikuje od poimanja većine sunitskih mislilaca. Važnost ovog aspekta pogotovu se ističe onda kada se prisetimo da je jedna od glavnih razlika između šiitske i sunitске teologije upravo u pitanju vlasti i vođenja zajednice.

c) Biruni je bio Iranac i živeo je u periodu vladavine arapskog abasidskog kalifata, te je imao priliku da pitanje vlasti i društva posmatra kao neko ko zvanično ne zastupa centralnu vlast (Halabi 2006: 329). Naravno, abasidska dominacija je u to vreme bila najviše fokusirana na teritoriju današnjeg Iraka, ali njihovi kalifi su manje-više kontrolisali i sve pokrajinske dinastije koje su u njihovo ime upravljale raznim područjima u centralnoj Aziji, gde je živeo i Biruni.

2. Život i dela

2. 1. Život i smrt

Biruni je rođen 973. godine u blizini Biruna u Horezmu, u gotovo nepoznatoj porodici. To je možda jedan od glavnih razloga što u istorijskim zbirkama ne pronalazimo mnogo autentičnih podataka o njegovom detinjstvu i ranoj mladosti. Otuda, teško možemo saznati šta je mladoga Birunija najviše podstaklo da krene putem nauke i obrazovanja. A on nije želeo u svojim knjigama – bar ne u onim koje su sačuvane do danas – da piše o svom životu, ambicijama i periodu obrazovanja, onako kako su to činili neki njegovi savremenici, među kojima je i slavni Avicena. Vrlo retko bi mu, doduše, promaklo da spomene neki detalj o svom detinjstvu. Recimo, u knjizi *as-Sajdana* Biruni spominje da je još u mladosti pokušavao da istražuje lekovite karakteristike raznih biljaka, te da je „povremeno razne biljke nosio kod učenog Rimljanina koji se doselio u njegov grad, te da mu je Rimljanin govorio grčke nazive tih biljaka“ (Biruni 1991: 28; Šabi 1973: 18). Mladi Biruni bi se trudio da u starogrčkoj literaturi pronade opširnije informacije o tim biljkama.

Kada je stasao u mladića, situacija se drastično promenila. Biruni već uspeva da se proslavi u mnogim empirijskim naučnim disciplinama, poput astronomije i farmakologije. U tom periodu, neki u njemu prepoznaju i veoma talentovanog matematičara (Velajati 2008: 124). Kako bi pronašao najbolje okolnosti za nesmetano obavljanje svojih istraživanja, Biruni u tom periodu svog života odlazi na brojna putovanja. Proputovao je gotovo sve

veće gradove po Horasanu ne bi li pronašao najmirnije mesto potrebno jednom naučniku. Išao je i u Taberistan, pa ponovo u Horezm. Učio je kod mnogih učitelja, ali ni kod koga se nije dugo zadržao. Veoma brzo bi savladao sve ono što bi taj učitelj imao da predstavi, pa duže zadržavanje kod jednog učitelja ne bi moglo dodatno da zadovolji njegov znatiželjni um. No, i povrh toga, on najčešće spominje veliki uticaj koji je u mladosti primio od čuvenog persijskog matematičara i astronoma Abu Nasra Mensura ibn Alija ibn Iraka. Svoju zahvalnost ovom učitelju i njegovoj porodici Biruni opisuje tako što ističe „da su ga oni vaspitali kao što baštovan uzgaja mladicu i čuva je od svih vremenskih nepogoda“ (Hamavi 1988: XVII/187).

Ipak, ono što u neku ruku označava glavnu prekretnicu u Birunijevom životu jeste to što je filozofiju i racionalne nauke učio kod Abdusameda I. Ali ne zbog samoga Abdusameda, već zbog nečega što se dogodilo nakon Abdusamedove smrti. Evo o čemu je reč: kada je utemeljivač gaznavidske dinastije sultan Mahmud 1015. godine zauzeo Horezm, pogubio je upravo Abdusameda I jer su njegovi savetnici greškom zaključili da on propagira učenja koja su strana islamskim verovanjima. Štaviše, Mahmud je hteo da pogubi i sve njegove učenike i naslednike, među kojima je bio i Biruni. No, kada je saznao da Biruni još tada izvanredno poznaje matematiku i astronomiju, te da mu to njegovo znanje može biti od velike pomoći u upravljanju dinastijom koju će ubrzo utemeljiti, odustao je od svoje ideje. Mahmudovi vojnici su Birunija povelu u Gazni (Bakir 1974: 130), pa kasnije i u Indiju gde je Mahmud nastavio svoje pohode (Fuladi 1997: 53).

Velike ljude u istoriji čovečanstva karakteriše upravo to što najteže okolnosti iskoriste na najbolji mogući način. Biruni je trinaest godina proveo u Indiji. Naučio je odlično da govori, čita i piše sanskrit i uspeo detaljno da istraži istoriju, kulturu, običaje, verovanja i tradiciju indijskog naroda. U tom periodu preveo je na arapski jezik i nekoliko indijskih astronomskih i matematičkih knjiga. Po povratku iz Indije, napisao je jednu od svojih najznačajnijih knjiga *Fi tahkiki ma li al-Hind*. U ovom radu neretko ćemo se osvrtni na sadržaj tog analitičkog i komparativnog dela o kulturi indijskog naroda. Karl Edvard Zahau (Carl Eduard Sachau, 1845–1930), čuveni nemački orijentalista, objavio je 1925. godine prevod ove Birunijeve knjige i napisao da se u toj knjizi jasno primećuju osnovne karakteristike kritičke istraživačke metode koja je dominirala Evropom mnogo kasnije, tokom čitavog XIX veka (videti: Azkaji 1995: 36). Potvrdu ove Zahauove konstatacije pronalazimo i u sledećim Birunijevim rečima u kojima slavni muslimanski mislilac ukratko opisuje godine koje je proveo u Indiji:

Pošto nisam poznavao indijsku kulturu i strukturu njihovog jezika onda kada sam se doselio u Indiju, morao sam neko vreme da učim kod

indijskih astronoma. No, kada sam savladao jezik i upoznao njihovu tradiciju, pokušao sam upravo te učitelje od kojih sam učio da upoznam s onim što sam ja odranije znao o astronomiji, matematici i drugim naukama. Skrenuo sam im pažnju na neke njihove greške i ponudio im rešenja; a oni su se čudili. Iz dana u dan sve veći broj njihovih naučnika me je posećivao, a ja bih odgovarao na njihova pitanja i tako raskrinkavao skriveno blago koje se nalazilo u njihovoj drevnoj literaturi, ali kojeg oni nisu bili svesni. Nije mi bilo drago, ali sam morao neko vreme da podučavam one koji su nekada mene podučavali (Biruni 1958: 17–18).

Birunijev društveni značaj mnogostruko je porastao u vreme Mahmudovog naslednika, sultana Masuda Gaznavija. Biruni je u tom periodu imao više vremena za naučna istraživanja. Tada je napisao vredno štivo o matematici i astronomiji *Kanun*, koje je posvetio sultanu Masudu. Nikakav poklon zauzvrat nije prihvatio od sultana iako mu je ovaj nudio veliku količinu srebra (Tavasoli 1990: 111). Biruni je tako do kraja života ostao privržen svojim naučnim ambicijama. Zanimljiv i veoma inspirativan podatak o tome prenosi pravnik Abul-Hasan Ali ibn Isa. On piše da je posetio Abu Rejhana Birunija pred njegovu smrt, dok je bio veoma bolestan:

Stigao sam kod njega [Abu Rejhana], teško je disao. Osetio sam da se muči pri svakom pokretu tela. Prišao sam bliže kako bi me video. A kad me je ugledao, odmah me je zamolio da mu kažem svoj stav o nekom pitanju iz jurisprudencije. Začuđeno sam ga pitao: „Pa zar je sada vreme za naučnu raspravu?“, na šta mi je on uzvratio pitanjem: „Da li je bolje da odgovor na to pitanje saznam i umrem ili da ga ne saznam i umrem?“ Zatim smo detaljno razgovarali o tom pitanju iz jurisprudencije, nakon čega sam se pozdravio s njim i izašao iz kuće. Još sam bio u dvorištu njegove kuće kada sam začuo plač njegove porodice iz sobe u kojoj je ležao. Saznao sam da je umro (Hamavi 1988: XVII/182).

Biruni je preminuo decembra 1048. godine u osmoj deceniji života, u Gazniju, gde je i sahranjen.

2. 2. Dela

Biruni je napisao čak stotinu osamdeset i pet naslova – knjiga i traktata: 88 o astronomiji, 25 o matematici, 22 o geografiji, 19 o književnosti, 9 o istoriji, 7 o filozofiji, 7 o društvenim naukama i komparativnoj analizi kulture i religija, pet o medicini, farmakologiji i drugim prirodnim naukama, i najzad tri naslova o mineralogiji, fizici i mehanici (Mokimi 2002: 218–219). Na našu

veliku žalost, sačuvano je samo četrdesetak naslova, među kojima se najviše ističe sledećih pet:

- *al-Kanun al-Masudi*
(matematika i astronomija);
- *al-Ġamahir fi marifat al-ġavahir*
(mineralogija);
- *at-Taġhim fi avail sana'at at-tanġim*
(geometrija, matematika i astronomija);
- *al-Asar al-bakija an al-kurun al-halija*
(religija, kultura i društvene nauke);
- *Fi tahkiki ma li al-Hind*
(indologija, kultura i religija).

Dva poslednja naslova najviše će nam poslužiti prilikom analize Birunijeve socijalne misli. Prvi je napisao kad je imao svega 29 godina, dok je drugi nastao nakon njegovog povratka s dugogodišnjeg puta po Indiji, kada je već bio u poznim godinama života. Ovaj podatak pokazuje da komparativnom analizom ova dva dela možemo saznati koliko su se Birunijeve ideje o društvu i društvenim naukama promenile tokom svih tih burnih godina.

Istoričari primećuju da je Biruni uglavnom pisao veoma komplikovanim jezikom. Koristio je brojne termine, ne samo u stručnim temama već i onda kada je pisao o kulturi i tradiciji jednoga naroda. U njegovim tekstovima vrlo retko nailazimo na primere koji bi čitaocima pojednostavili razumevanje onoga što je autor želeo da kaže. A kada ih je i bilo, ti primeri su opisani na relativno zamršen način. No, on je sve to činio s razlogom. Smatrao je da je neophodno da se čitalac potruđi prilikom čitanja njegovih dela jer „ako želi da stekne saznanje“, tvrdio je Biruni, „čitalac to neće postići bez velikog truda koji će u svakom slučaju biti od mnogostruke koristi za njega“ (Safa 1973: 63).

3. Birunijeva socijalna misao

Kako bismo ukratko predstavili i analizirali osnovne elemente Birunijeve socijalne misli, odlučili smo da ovaj deo svog istraživanja podelimo na osam glavnih tema. Pokušaćemo da upoznamo srž Birunijevih ideja o nužnosti uspostavljanja društva i urbane zajednice, o nužnosti formiranja vlasti, o klasama i podelama u društvu, o raznim oblicima vlasti, o faktorima legitimnosti jedne vlasti, o karakteristikama vladara, o specijalnim obavezama vlasti i načinu uspostavljanja pravde u društvu, te o uzrocima stabilnosti i opstajanja jedne urbane zajednice.

3. 1. Nužnost uspostavljanja društva i urbane zajednice

Biruni ne piše da je čovek prinuđen da uspostavi društvo i da živi u urbanoj zajednici, ali spominje da ga njegova urođena druželjubivost (*al-isti'nas*) uči tome da mu život bez društva neće biti nimalo prijatan. U nekim tekstovima on ide i korak dalje te ističe da ljudi u sebi poseduju različite potencijale i kvalitete, ali da je ipak nemoguće da jedna osoba sama nešto obavlja podjednako dobro kao što bi to obavila u društvu sa više osoba. A koliko god to društvo postane veće, u njemu će se poboljšati i kvalitet obavljanja poslova, pa zatim i kvalitet samoga života – kako materijalnog tako i duhovnog. Dakle, Biruni govori o praktičnoj a ne o esencijalnoj nužnosti uspostavljanja društva, što znači da je život izvan društva moguć i zamisliv, ali da u takvom životu ne treba očekivati nikakav prosperitet, te da bi osoba koja bi se odlučila za taj oblik života nužno zapostavila brojne dimenzije svoje ličnosti.

Zanimljivo je to da Biruni pravi jasnu razliku između manjih i većih zajednica. Manje zajednice – u njegovim delima predstavljene pod kategorijom „porodica“ – formiraju se na osnovu sličnosti nekoliko pojedinaca. Muž, žena i deca slični su u mnogo čemu i upravo ta sličnost ih privlači da žive u istoj zajednici. Osnovna karakteristika takvih zajednica jeste velika međusobna emotivna povezanost članova (Biruni 1995: 78). Tu konstataciju Biruni potvrđuje osvrćući se i na kuranske *ajete* u kojima se eksplicitno spominju „ljubav i samilost u porodici“ (*Kuran 7: 189; 30: 21*). Takva zajednica, naravno, nije kadra da udovolji svim svojim potrebama jer kao što je pojedinac kvalifikovan da obavlja ograničene poslove, tako i u porodici, koja je zapravo skup nekoliko veoma sličnih pojedinaca, samo određena kategorija poslova može biti realizovana. Prema tome, takve manje zajednice osećaju veliku potrebu da se nađu u većim zajednicama gde će moći drugima da ponude svoje usluge, a da od njih potraže druge usluge za koje one nisu kvalifikovane.

Iz ovoga Biruni jasno zaključuje osnovnu karakteristiku većih zajednica koje predstavlja pod kategorijom „grad“. Osnovna karakteristika takvih zajednica nije sličnost, pa zato ni emotivna povezanost. Naprotiv, njihova osnovna karakteristika jeste funkcionalna različitost pojedinaca i manjih zajednica koje ih stvaraju. Svaki pojedinac, odnosno svaka porodica, u jednoj urbanoj zajednici obavlja posebne funkcije, a kvalitet tih obavljenih funkcija i potreba drugih članova za njihovim uslugama direktno utiču na status tih pojedinaca i porodica u društvu. Prema tome, vladari, odnosno njihove dinastije, uvek u istoriji imaju najviši status i položaj u društvu pošto obavljaju najbitnije funkcije. Po istom principu položaj generala i drugih upravljača vojnih jedinica raste onda kada se urbana zajednica nađe u ratu;

poljoprivrednici i proizvođači – industrijalci u novijem dobu – postanu imućniji i poštovaniji onda kada je društvo u ekonomskom razvoju, a naučnici i umetnici dobijaju visoke položaje onda kada su sve druge osnovne i elementarne potrebe jednog društva namirene i kada se društvo nađe u fazi kulturnog, civilizacijskog i naučnog poleta. Biruni napominje da velike urbane zajednice funkcionišu poput organizma u kojem svaki organ ima posebnu funkciju, dok celokupan organizam teži istom cilju (Biruni 1973: 508).

Ovde je zanimljivo primetiti da gotovo identičan stav o karakteristikama manjih i većih društava nekoliko vekova kasnije iznosi i francuski sociolog Emil Dirkem (videti: Halilović, M. 2015a: 54–55). U svojoj knjizi *O podeli društvenog rada* Dirkem detaljno piše o razlikama između mehaničke i organske solidarnosti u manjim i većim društvima, odnosno o tome da mehanička solidarnost, koja postoji u manjim društvima, „podrazumeva da pojedinci liče jedni na druge“, dok je organska solidarnost, koja je osnovna karakteristika većih društava, „moguća jedino ako svako ima sopstveno polje delatnosti, dakle ako ima izraženu sopstvenu ličnost“ (Dirkem 1972: 160). On tako zaključuje da se individualna ličnost svakog pojedinca više ističe u većim zajednicama jer u njima svako dobija priliku da pokaže sopstvene kvalitete. Ova neosporna sličnost u stavovima persijskog i francuskog mislioca pokazuje koliko su Birunijeve ideje o socijalnoj filozofiji neprimetno ali veoma ozbiljno i trajno uticale na kasnije generacije društvenih analitičara i sociologa na Istoku i Zapadu. Taj uticaj – bar u ovom slučaju – nije bio direktan, ali dovoljno govori o rasprostranjenosti osnovnih elemenata Birunijeve socijalne misli u vekovima koji su usledili nakon njegove smrti.

3. 2. Nužnost formiranja vlasti

Spomenuli smo da različite funkcije koje pojedinci i porodice mogu da obave predstavljaju osnovu većih urbanih zajednica. No, upravo te različitosti najavljuju da je sasvim moguće da u tim velikim zajednicama nastanu sukobi, netrpeljivosti i nesuglasice (videti: Hadžajlić 2014: 144). Pretnja da svaki pojedinac svoju uslugu predstavi kao veoma važnu i da tako očekuje veću nagradu i položaj u društvu neće biti uklonjena sama po sebi. Osim toga, organizovanje svih tih različitih kapaciteta pojedinaca koji su okupljeni na jednom mestu zahteva formiranje posebnog organa koji će garantovati da će sve te pojedinačne snage biti udružene kako bi se celokupno društvo kretalo u istom smeru, ka prosperitetu.

Biruni primećuje da je nemoguće da negde nastane uspešno društvo, a da se nijedan organ nije pobrinuo za pravedno organizovanje tog društva (Azkaji 1995: 207). Takvo društvo bi bez sumnje vrlo brzo bilo osuđeno na propast. Ipak, uspostavljanje pravde u društvu i sprečavanje eventualnih ne-

suglasica i sukoba nisu jedini razlozi koje Biruni navodi kada govori o nužnosti formiranja vlasti. Kao muslimanski mislilac on se posebno osvrće na to da vlast u svakom društvu mora preuzeti odgovornost za sistematsko sprovođenje raznih socijalnih principa božje religije – u ovom slučaju islama – u društvu. Na taj način, zakon koji vlast donosi kako bi regulisala modele i okvire raznih delatnosti u društvu, sankcije koje prate pomenuti zakon, definicija socijalne pravde i mnogi drugi aspekti političkog života u jednom društvu, u Birunijevim delima dobijaju versku pozadinu. Tako on objašnjava i osnovnu šiitsku ideju o tome da *imami* preuzimaju vlast u muslimanskom društvu nakon verovesnikove smrti, navodeći da je političko delovanje sastavni deo islama i da je zbog toga neophodno da ga preuzme neko ko je imenovan od Boga ili od verovesnika (Biruni 2001: 198). Koliko Biruni uvažava položaj vlasti u jednom društvu pokazuje i njegova konstatacija da je „uspostavljanje pravde od strane verske vlasti u jednom društvu najveća blagodanost koju Bog daje narodu“ (isto: 1).

Ovo strogo povezivanje političkog i verskog sistema pokazuje da Biruni kategorično odbacuje validnost dinastijske vlasti i monarhije. On tvrdi da „nijedna osoba ne može imati nikakvo vlasništvo nad svojim podanicima niti nad onim što oni poseduju“ (Biruni 1958: 73). Prema tome, ako neko preuzme vlast u društvu, on će to učiniti da bi sproveo socijalne principe religije, a ne da bi nastavio vlast drugih članova svoje porodice. Ovakvom izjavom Biruni se oštro protivi umajadskoj i abasidskoj dinastičkoj vlasti koje su usledile nedugo nakon verovesnikove smrti.

3. 3. Klase i društvene podele

Ono što na prvi pogled u Birunijevim delima o socijalnoj filozofiji i društvenim naukama deluje čudno i nespojivo s njegovim osnovnim stavovima o pravdi u društvu, jeste to što on nekada eksplicitno govori o postojanju društvenih klasa. Upoređujući društvo s čovekovim organizmom – što on vrlo često čini – Biruni ističe da se ljudi međusobno bitno razlikuju u načinu života i u ophođenju prema svemu što se nalazi oko njih, od prirode do drugih ljudi. Svaki čovek u sebi poseduje čitav spektar različitih moći. Fizičke sposobnosti, srdžba, strast i razum samo su neke od nekolicine čovekovih moći, a razne kombinacije tih moći stvaraju potpuno različite osobe. Primera radi, osoba koja ne uspeva da obuzda srdžbu i vrlo često nepravedno prkosi svima oko sebe i narušava njihov mir, ne može biti slična onoj kojoj je strpljivost večna pratilja u životu. Takođe, onaj koji kontroliše i obuzda svoje strasti zarad postizanja moralnog i duhovnog blaženstva nije isti kao osoba koja razulareno hrani sve svoje strasti. Sve to stvara različite osobe u jednom društvu.

Biruni je svestan da su te razlike individualne i sasvim prirodne. No, on upravo tu pronalazi vrlo važan kriterijum za klasifikaciju naroda u jednom društvu. On nalaže da članove jednog društva možemo podeliti na *elitu* (*al-havas*) i *masu* (*al-avam*). Elita nastoji da svoj život usmeri ka realizaciji onih vrлина koje poima njihov razum, odnosno duša, dok masa ostaje zadovoljna time što će nahraniti svoje materijalne prohteve. Naravno, treba imati na umu da Biruni ovde podrazumeva verski dozvoljene materijalne prohteve, te da osobe koje se okreću zabranjenim delima uopšte ne ubraja u ove dve grupe, već ih smatra otpadnicima od društva koje se kreće ka prosperitetu.

Podela na *elitu* i *masu* u Birunijevim delima osnovna je tačka sa koje on započinje svoju analizu strukture jedne zajednice. Kasnije će reći da najbitnije pozicije u jednom društvu mora preuzeti elita a ne neko iz mase jer će društvo jedino tako precizno raspoznati razliku između bitnih i manje bitnih potreba. Zanimljivo je kako Biruni opisuje ove dve grupe:

Elita je zaljubljena u razum i u sve ono što zdrav razum poima. Ona je željna istraživanja i razmišljanja o svrhama postojanja i o glavnim uzrocima i počecima svega što se nalazi oko nje. S druge strane, masa gotovo nikada ne prelazi granicu materijalnih i empirijski pojmljivih događaja. Proniknuće u srž postojanja masi je potpuno strano. Ona nije navikla na detaljno istraživanje i razmišljanje, pogotovu ne o onim pitanjima o kojima ne postoji opšti konsenzus u društvu (Biruni 1958: 16).

Veoma važno je podsetiti da ovde nipošto nije reč o statičnim članovima socijalnih klasa. Niko se ne rađa kao deo elite. Niko se ne rađa ni u masi. Svi ljudi su isti sve dok ne pokažu svoje kvalitete i svoje osnovne ambicije. Tek tada možemo da presudimo da li ta osoba pripada masi ili eliti. I tada ćemo zaključiti za koju dužnost u društvu je ona sposobna. Prema tome, ne treba da čudi to što Biruni kategorično odbacuje sve oblike statične društvene klasifikacije u drevnoj Indiji i staroj Grčkoj i što s velikim nezadovoljstvom prenosi da su „ljudi u tim društvima bili primorani da obavljaju poslove u kojima nisu uživali i za koje nisu bili kvalifikovani, i da im ni u kom slučaju nije bilo omogućeno da napreduju u društvu“ (isto: 73). Biruni ne prihvata ni podelu po rasi, boji kože ili ekonomskom statusu, što je bio slučaj na Arabijskom poluostrvu pre pojave islama (Biruni 2001: 298). On u svojim delima podseća na kuranski *ajet* u kojem se eksplicitno govori da su jedino merilo vrednosti ljudi njihova bogobožnost i verovanje (*Kuran* 49: 13), a ne rasa kojoj pripadaju. Zatim, on prenosi i verovesnikovo predanje da „svi ljudi potiču od Adama, a da je Adam stvoren od zemlje, te da zbog toga Arapi nemaju prednost u odnosu na druge narode, niti drugi narodi u odnosu na Arape“ (Biruni 2001: 177).

Dakle, struktura društva prema Birunijevom mišljenju mora biti potpuno usklađena s kvalitetima pojedinaca. Nijedna osoba nije po rođenju, zbog boje svoje kože ili finansijske moći svoje porodice, stvorena za određenu poziciju u društvu. Svi mogu biti sve ukoliko pokažu da poseduju neophodne kvalifikacije za to. A o tome odlučuje pravedni vladar ili pravedna vladalačka struktura koja je utemeljena na osnovu verskih principa i kriterijuma.

3. 4. *Oblici vlasti*

Osnovni pojmovi koje Biruni najčešće koristi u svojoj socijalnoj filozofiji jesu razum i religija. Nije teško primetiti da on neretko zagovara ideju da u svakom društvu, koje teži ka duhovnom, naučnom, kulturnom i materijalnom prosperitetu, razum mora da igra glavnu ulogu. To smo primetili i u njegovoj maločas pomenutoj podeli naroda na *elitu* i *masu*. Sada želimo da pokažemo da Biruni spominje gotovo isti kriterijum i onda kada piše o različitim modelima vlasti.

Biruni je pisao o karakteristikama idealne države – kao što su to činili Platon i Aristotel u drevnoj Grčkoj i Farabi i Avicena u islamu (Halilović, S. 2013: 91–93) – ali nipošto nije zaboravio da analizira i druge oblike već postojećih vlasti i društava. On je uz pomoć jasnih primera ponudio četiri oblika vlasti.

Savršeni oblik vlasti jeste vlast u kojoj je vladar božji verovesnik ili osoba koju verovesnik pre smrti lično i eksplicitno imenuje za vladara. Vlast verovesnika Muhameda, te nešto kasnije i vlast prvog šiitskog *imama* Alija ibn Abi Taliba, Biruni navodi kao dva jasna primera savršene i idealne vlasti (Biruni 2001: 293). On takođe napominje da će se takav oblik vlasti uspostaviti i za vreme poslednjeg šiitskog *imama* Mahdija (isto: 318). Naravno, pošto je nemoguće uvek uspostaviti ovakav oblik vlasti, Biruni napominje da je neophodno da i drugi vladari bar pokušaju da se približe osnovnim kriterijumima takve vlasti. A te karakteristike, on ističe, najbolje su predstavljene u religiji, tj. u islamu (isto: 2).

Drugi oblik jeste pravedna dinastijska vladavina. Snažna carstva u staroj Persiji pre nove ere Biruni navodi kao neke od primera ovog oblika vladavine. On ističe da težnja ka socijalnoj pravdi u svim delovima društva, koja je bila primetna kod mnogih velikih persijskih kraljeva, zapravo potiče od njihove privrženosti drevnim božanskim religijama poput zoroastrizma. „To je bio razlog“, veruje Biruni, „što su slavni stari persijski vladari iskreno voleli svoj narod i prema njemu postupali bratski, i što su u svojim odnosima s drugim narodima uvek bili pravedni“ (isto: 51).

Treći oblik vlasti jeste kalifat. Kalifat doslovno znači namesništvo i misli se na namesnike verovesnika Muhameda nakon njegove smrti. Biruni ima dva različita pristupa analizi ovog oblika vlasti. Nekada to potpuno podržava i

piše da je to zapravo „nastavak verovesnikove vlasti“ (Biruni 1995: 100), dok nekada to predstavlja kao „skretanje s izvornog puta islama“ (Biruni 2001: 198). Kada ovakve njegove izjave uporedimo s njegovim maločas pomenutim stavom da jasne primere savršene i idealne vlasti pronalazimo u doba vladavine verovesnika Muhameda i Alija ibn Abi Taliba, možemo zaključiti da je on potpuno prihvatao validnost institucije kalifata kao namesništva Muhamedove vlasti, ali ne i validnost svih onih kalifa koji su u istoriji obavljali tu dužnost. Prema tome, ovaj oblik vlasti, prema Birunijevom mišljenju, u zavisnosti od samoga vladara, može prerasti u savršeni oblik vlasti ili postati primer neprihvatljive i nepravedne vladavine. A to je upravo četvrti oblik o kojem piše ovaj slavni muslimanski mislilac.

Četvrti oblik vlasti jeste nepravedna i nasilnička vlast. Vladari u tom slučaju ne poštuju narod i njihove objektivne kvalifikacije, socijalna pravda je na veoma niskom nivou, visoke državne položaje dobijaju oni koji su u srodnosti ili u prijateljskim odnosima s vladarom, a ono o čemu se zaista ne razmišlja i što nikoga ne brine jeste kolektivni prosperitet društva. Jasno je da u takvom društvu neće biti mesta za religiju, ili ako se ona i pojavi, biće zloupotrebljena (isto: 1).

3. 5. Faktori legitimnosti jedne vlasti

Na osnovu svega što smo dosad napisali, nije teško pretpostaviti koja dva faktora Biruni spominje kada analizira legitimnost jedne vlasti: to su razum i religija. Pod razumom on podrazumeva krovnu moć koja balansira ostale moći u jednom organizmu. Ta moć u pojedincima pravi balans između oholog prepuštanja strastima i njihovog potpunog zanemarivanja, između sulude neustrašivosti i preteranog straha, između neopravdane zaljubljenosti u materijalne pojave i potpunog odricanja od njih. Jednom rečju, razum svakog pojedinca usmerava ka srednjem putu na kojem se svim drugim moćima potpuno pravedno daruje status koji im dolikuje. Sličnu ulogu razum igra i u društvu kako bi se zagarantovalo postizanje socijalne pravde, kao središnje vrednosti u svakoj zajednici. No, i u jednom i u drugom slučaju, tj. i kod pojedinaca i u društvu, razum prema Birunijevom mišljenju ne bi mogao da funkcioniše bez pomoći religije. Zapravo, religija u Birunijevom misaonom i epistemološkom sistemu zauzima najviše mesto pošto je saznanje u njoj preuzeto direktno od izvora saznanja (videti: Hakimelahi 2016: 28–33; Halilović, T. 2015: 12–13). Upravo zato, potpuna privrženost verskim principima predstavlja drugi faktor legitimnosti jedne vlasti (Biruni 2001: 1).

Oba ova faktora Biruni pronalazi u vladavini verovesnika Muhameda. S jedne strane, verovesnik je bio direktno povezan s izvorom izvesnog saznanja, tj. s Bogom, što mu je garantovalo potpunu privrženost verskim principima.

S druge strane, harmonija koja se primećuje u svim njegovim postupcima pre i posle uspostavljanja vlasti u Medini jasno razotkriva utemeljen racionalan pristup muslimanskoj zajednici. Prema tome, Muhamedova vlast u Medini može poslužiti kao vrhunski primer legitimne vlasti. Po tom osnovu, Biruni zaključuje da svaku vlast nakon verovesnikove smrti moramo uporediti s njegovom vlašću kako bismo shvatili do koje mere je ta vlast legitimna i autoritativna (isto: 96, 277).

Ovde je važno napomenuti da Biruni ne vidi nikakvo razmimoilaženje između religije i razuma. Štaviše, on veruje da se te dve sazajne institucije međusobno nadopunjuju. Drugim rečima, obe institucije predstavljaju istinu onakvu kakva ona jeste, ali na dva različita jezika. Upravo zato Biruni nekada ističe „da će biti najbolji za svoj narod onaj ko je najbolji pred Bogom“ (Biruni 1958: 49), te „da će svoje dužnosti prema drugim ljudima najbolje obaviti onaj vladar koji najbolje obavlja svoje dužnosti prema Bogu“ (isto: 242). To je, dakle, univerzalan princip koji Biruni prihvata zato što tvrdi da isti sazajni izvor napaja i razum i religiju. Ovde nećemo preneti brojne argumente koje Biruni prezentuje kako bi dokazao da između religije i zdravog razuma vlada potpuna harmonija.

Polazeći s te tačke, Biruni oštro kritikuje stav pojedinih starogrčkih i staroindijskih mislilaca koji su smatrali da je idealna vlast ona na čijem vrhu se nalazi filozof. Biruni piše da bi takva vlast uspostavila socijalnu pravdu u nekim opštim aspektima društva, ali da bi imala i te kako mnogo problema u pravednom organizovanju života manjih grupa ili pojedinaca. A jasno je da se društvo neće kretati ka prosperitetu ukoliko pojedinci u njemu budu raštrkani i nedisciplinovani (isto: 79).

Već smo spomenuli da Biruni neretko piše o karakteristikama idealnog društva i savršene vlasti, ali da se ipak ne ograničava na tome, već da opširno opisuje i stanje već postojećih vladavina. Takav pristup društvenim naukama i očekuje se od velikog mislioca koji se nekoliko godina ozbiljno bavio istraživanjem kulture, geografije i istorije raznih naroda. No, ono što nam je ovde bitno jeste to što Biruni legitimnu vlast ne ograničava na idealnu vlast. On je potpuno svestan da se takva vlast veoma retko uspostavlja, pa zbog toga tvrdi da će delimičnu, ali dovoljnu legitimnost imati i one vlasti koje budu garantovale socijalnu pravdu u opštim aspektima i organima društva (isto: 85–86; Biruni 2001: 2, 144).

3. 6. Karakteristike vladara

Biruni tvrdi da vladar ne može biti okarakterisan ni kao neko iz *mase* ni kao neko iz *elite*, već da mora biti iznad njih. Takav status bi trebalo da vladaru poveća odgovornost i umanji očekivanja. Vladar zbog te pozicije ne

sme biti ni najmanje ohol prema svom narodu. On mora razumeti potrebe svih članova društva koje predvodi kako bi mogao da predloži odgovarajuće rešenje. Mora precizno poznavati modele društvenog prosperiteta, religiju i moralne principe kako bi sve to uneo u zakonike i sproveo u delo kroz različite organe i segmente društva. Prema tome, nemoguće je zamisliti da vladar bude neko ko ekspertski ne poznaje religiju, a ko bar nakratko nije imao dodira s raznim slojevima zajednice. U nastavku ćemo spomenuti neke od najznačajnijih karakteristika takvog vladara.

3. 6. 1. Vladalački um

Vladar, prema Birunijevom mišljenju, mora posedovati vladalački um, pomoću kojeg će uspevati da poveže individualne živote brojnih članova svog društva s njihovim zajedničkim životom. Ovu konstataciju Biruni objašnjava tako što ističe da postoje tri racionalna pristupa svemu što postoji i što se događa oko nas.

Prvi pristup je individualan i partikularan i može se zapaziti gotovo u svima nama. Svako može da pojmi osnovne događaje u svom životu, da uspostavi kontakte s drugim ljudima i da pokuša iz tih kontakata da izvuče najbolje rezultate za sebe, svoju porodicu i svoje najbliže. Takav pristup životu i svemu što nas okružuje karakterističan je za individualne aspekte života.

Drugi pristup je kolektivan i univerzalan i bitno se razlikuje od prvog. Takav pristup podrazumeva da je društvo jedna objektivna celina, da ima svoje zahteve, svoje izazove, te da prema njemu moramo postupati kao prema živom biću. U ovom pristupu odnos prema tom celovitom društvu toliko je ozbiljan da se individualni životi pojedinaca delimično ili potpuno zapostavljaju. Primere ovakvih pristupa Biruni pronalazi u nekim viteškim grupama u kojima pojedinci nisu imali nikakav značaj, te u kojima je svako radio, pa čak i živeo, za svoju zajednicu. No, možda jasniji primer za ovakav pristup društvu danas možemo pronaći u modernom dobu, u ekstremno socijalistički i marksistički opredeljenim društvima u XX veku.

Treći pristup zapravo sadrži dobre strane prva dva pristupa i Biruni ga naziva *vladalački um*. U tom pristupu ne zapostavljaju se ni individualni aspekti života svakog pojedinca ni univerzalne potrebe društva kao jedne celine, već se pokušava da se pronađe način kako bi se ta dva aspekta suštinski povezala. Vladalački um, kako Biruni ističe, ne postiže se jednostavno i bez božje milosti. Sastavni element takvog uma jeste religija bez koje organizovanje života pojedinaca i njihovo usklađivanje s kolektivnim potrebama društva nipošto ne bi bili mogući (isto: 123–124). Religija je institucija koja ima jasne predloge za najdetaljnije aspekte života svakog pojedinca, od trenutka kada se ujutro probudi do trenutka kada planira da se vrati u krevet

i odmori se od napornog dana. Religija je ustanova koja poseduje moć da na najbolji način organizuje društvo i usmeri ga ka večnom blaženstvu. U religiji postoji taj potencijal zato što ona potiče od izvora izvesnog saznanja, i upravo ona oplemenjuje vladara vladalačkim umom (Biruni 1958: 27; Moki-mi 2003: 152).

3. 6. 2. Pravednost

Već smo napomenuli da je pravda jedan od najbitnijih elemenata Birunijeve socijalne misli. Taj element se ponavlja i ovde, kada je reč o karakteristikama vladara. „Uspostavljanje socijalne pravde je“, ističe Biruni, „najuzvišeniji cilj svakog društva i svake vlasti“ (Biruni 2001: 318). Ali socijalna pravda nije cilj po sebi. Ona je cilj svake vlasti zato što će društvo u kome se uspostavi socijalna pravda najviše ličiti na stvoreni svet oko nas, a tako i na samoga Stvoritelja koji je svet stvorio po uzoru na Sebe (isto: 1). Prema tome, jasno je da vladar, kao osoba koja organizuje i predvodi sve članove i organe društva, mora biti najbliži realizaciji tog cilja. Ako vladar nije pravedan, društvo nikada neće okusiti slast pravde.

3. 6. 3. Ljubav i brižljivost

Suvišno je govoriti o tome da vladar mora probleme svakog člana svog društva smatrati sopstvenim problemima. Jedino tako svaki pojedinac može polagati nadu u to da će vladar i vladalačke strukture učiniti sve što je u njihovoj moći kako bi ga zaštitili i kako bi uklonili njegov problem. Iz ovoga proizlazi da vladar mora imati ekstremno veliku ljubav prema svom narodu, smatrati svakog pojedinca svojim bratom, sestrom, kćerkom ili sinom. Tada njegova vlast neće biti sušto predvođenje drugih ljudi, već će označavati njegovu veliku zabrinutost za svakog pojedinca. „Vladar mora biti brižni roditelj svoga društva, a svakom pojedincu će u tom slučaju biti obaveza da sledi takvog vladara“ (isto).

Upravo zato Biruni oštro kritikuje sve one vladare koji su živeli bolje od najsiromašnijeg sloja svoga društva. Takav stil života vladara pokazivao je kod njih veliki nedostatak ljubavi i brižnosti prema svim članovima zajednice. On neretko u svojim knjigama podseća na vladalačku tradiciju Alija ibn Abi Taliba koji je kao vladar svih muslimana svakodnevno jeo samo urmu, koru hleba i malo soli (isto: 537).

Ovde treba napomenuti da vladar nije u stanju da otkloni probleme svakog pojedinca. Rekli smo da on poseduje vladalački um, što mu omogućuje da paralelno sagleda dobrobit celokupnog društva i svakog pojedinca u njemu. Prema tome, on ne samo da zaključuje da li je potreba određenog

pojedince objektivna ili nije, već ima kapacitet i za to da odmeri da li u datom momentu u društvu postoji potencijal za otklanjanje tog problema a da se pritom ne stvore novi ili zapostave neki ozbiljniji problemi. Sve to, naravno, jeste relativno, tako da u zavisnosti od toga koliko je vladar uspeo da realizuje sve te karakteristike u sebi, problemi svakog pojedinca mogu biti rešeni ili nehотиčno zapostavljeni.

3. 6. 4. Bogobožnost

Bogobožnost je verska i etička odlika koju bi svaki pojedinac u jednom društvu trebalo da poseduje. A ako je tako, onda je prirodno da vladar ima mnogostruko veću obavezu po tom pitanju. On je i predvodnik i brižni roditelj i uzor u jednom društvu, pa tako mora biti među najbogobožnijima, ako ne i definitivno najbogobožniji. No, nije samo to važno. Objašnjavajući ovu karakteristiku vladara, Biruni ističe da odnos između Boga i čoveka nije samo formalan, već da je on satkan u srži postojanja svakog čoveka. Ako je Bog stvoritelj sveta, prirode i društva, ako je On izvor izvesnog saznanja, ako je On merilo istine, te ako je On konačni cilj svega postojanja – a sve ovo Biruni dokazuje u svojim delima – onda će se bogobožnost i privrženost svim principima božje religije pokazati kao suštinski element u organizovanju i vođenju jednog društva (Biruni 1995: 84, 89). Neće biti moguće očekivati da vladar bude uspešan u svom poslu ako on delimično ili potpuno zanemari svoj suštinski odnos prema Bogu.

Dakle, kada Biruni govori o tome da vladar mora biti bogobožan, on ne podrazumeva samo njegovu versku i etičku dužnost, već aludira na činjenicu da je definitivno nemoguće voditi društvo ka blaženstvu a ne osvrtnati se na principe koje je zacrtao Stvoritelj tog društva. To bi bilo potpuno apsurdno. Slavni muslimanski mislilac veruje da je nedostatak ove karakteristike kod mnogih umajadskih i abasidskih kalifa bio glavni uzrok brojnih poteškoća muslimanskog naroda tokom istorije (Biruni 1958: 198).

3. 7. *Specijalne dužnosti vlasti i način uspostavljanja pravde u društvu*

Biruni spada u prve predstavnike socijalne misli koji su pokušali da do u tancine razjasne dužnosti najbitnijih organa jednog društva, a pogotovu vlasti. On se nije zadovoljio univerzalnim i spekulativnim razmatranjima pitanja o tome zašto je uspostavljanje društva i formiranje vlasti neophodno i šta bi bilo kada se tako nešto ne bi učinilo, već je otišao korak dalje i detaljno analizirao elementarne obaveze vlasti u svakom društvu. A te analize je obogatilo i brojnim primerima iz indijske, persijske i grčke kulture i istorije koje je vrlo dobro poznao.

3. 7. 1. Uspostavljanje socijalne pravde

Na osnovu dosadašnje analize Birunijeve socijalne misli, nije teško zaključiti da je najvažnija obaveza vlasti u svakom društvu uspostavljanje socijalne pravde. Ta socijalna pravda podrazumeva da se na svaku poziciju u društvu postave osobe koje su najkvalifikovanije za obavljanje te dužnosti, ali i da se svakome ponudi mogućnost obrazovanja, intelektualnog napretka i preuzimanja novih funkcija. Na taj način niko neće osećati da će na jednoj poziciji ostati zauvek, nezavisno od toga kako svoju dužnost obavlja, a to će sve članove jedne zajednice podstaći da konstantno rade i stalno napreduju u svom poslu. Osim toga, svako će biti fokusiran na ono za šta je zadužen kako bi svojim trudom sačuvao svoj položaj, i neće imati ni vremena ni ambicije za to da ulazi u tuđe poslove. A vladar, odnosno organi vlasti, imaće obavezu da sve to precizno nadziru kako bi svi aspekti društva napredovali istovremeno i potpuno srazmerno i monolitno. Naravno, ovde ponovo napominjemo da Biruni nudi svoju definiciju idealnog društva, ali nikada ne zaboravlja da nije u svim trenucima moguće očekivati takvo društvo. Otuda, čak kada piše o uspostavljanju socijalne pravde, on zna da svaka vlast mora da se trudi da tu pravdu uspostavi onoliko koliko je u njenoj moći (Biruni 2001: 318).

Socijalna pravda o kojoj Biruni govori pokazuje se u različitim aspektima, a dva najvažnija aspekta jesu pravedno obrazovanje i ekonomija. No, praktično značenje pravde u ta dva aspekta nije potpuno isto. Pravedni obrazovni sistem nalaže da se svim članovima jedne zajednice omogući podjednaka edukacija u bilo kojoj naučnoj disciplini. To za sobom povlači i brojne druge obaveze vlasti, kao što su otvaranje što većeg broja škola u raznim gradovima, nadziranje kvaliteta edukacije, formiranje istraživačkih institucija čiji će cilj biti da unaprede obrazovne sisteme itd. (Biruni 1995: 79–80). S druge strane, pravedni ekonomski sistem ne znači da svi članovi jednog društva imaju potpuno isti ekonomski status. Pravedna ekonomija u jednom društvu znači da kapital bude raspodeljen prema zaslugama i trudu svakog pojedinca (isto: 97). A obaveza da se uspostavi takav sistem i da se nadzire ispravnost njegovog sprovođenja jeste na vladarima, odnosno na vladalačkim organima.

3. 7. 2. Uspostavljanje mira i bezbednosti

Sledeća veoma važna obaveza svake vlasti jeste da u društvu uspostavi mir i bezbednost. Ukoliko se to ne desi, ne treba očekivati u jednom društvu značajne naučne, kulturne i civilizacijske pomake. To znači da je vlast dužna da otkloni sve unutrašnje i strane pretnje po bezbednost svog naroda, da je primorana da formira vojsku koja bi obezbedila mir na granicama i umanjila

pretnje stranih sila, kao i da utemelji razne nadzorne i pravosudne organe koji bi detektovali kriminal i zloupotrebu pa zatim pravedno i u skladu s verskim principima kažnjavali odgovorne počinioce (isto: 100).

Biruni je o ovoj obavezi vlasti pisao veoma opširno, a neki analitičari razlog za takvu opširnost pronalaze u relativno teškim političkim okolnostima u kojima se nalazilo muslimansko društvo u Birunijevo doba. On je nekoliko puta zarobljen i proterivan, te je veliki deo života proveo u strepnji i neizvesnosti. Jedino je njegova velika ljubav prema znanju bila razlog da u toj meri ostane privržen naučnim istraživanjima.

3. 7. 3. Izgradnja, razvoj i obnova javnih ustanova

Vlast ima direktnu obavezu da formira i gradi javne ustanove, da održava zajedničko imanje i da kontroliše privatnu svojinu svakog pojedinca. Ona će sve to raditi iz državnih prihoda, a u skladu s prioritetima i usvojenim zakonima (Biruni 2001: 144). Tako se ujedno garantuje i opstanak jedne civilizacije i kulture.

Građenje puteva i povezivanje raznih gradova i sela takođe spada pod ovu kategoriju dužnosti svake vlasti. Nisu pojedinci dužni, smatra Biruni, da povezuju gradove i sela (Biruni 1958: 86). Oni imaju pravo da iz grada u grad, iz sela u selo i iz jednog u drugo područje putuju sasvim bezbedno i nesmetano. Prema tome, vlast je u obavezi da na određenim razdaljinama sagradi odmarališta u kojima će putnici imati relativno ugodan odmor kako bi skupili snagu za nastavak putovanja.

3. 7. 4. Sprovođenje verskih principa

Nije religija samo individualni odnos između čoveka i Boga. Ona nije stvar odluke pojedinca da li će je se pridržavati ili ne. Ona je ujedno i individualna i kolektivna pojava. Brojni segmenti religije – Biruni govori samo o islamu – moraju biti realizovani u društvu. Prema tome, vlast kao institucija koja organizuje čovekov društveni život ne može zanemariti religiju. Ovakvim pristupom Biruni odbacuje bilo koji oblik sekularne vlasti koja bi religiju svela na individualne aspekte života svakog pojedinca.

Religija u ovom kontekstu ima univerzalno značenje. Ona nudi opšti pogled na svet, uključujući društvo, politiku, ekonomiju i pravosuđe. Ujedno, ona ima jasne predloge i za organizovanje privatnog života svakog pojedinca. Upravo zato religija poseduje potencijal da ponudi jasnu platformu za formiranje celokupne strukture jednog društva. Ona, pritom, u sebi sadrži i etičke principe (videti: Halilović, M. 2015b: 175–177) kojima se garantuju dobri odnosi među pojedincima.

Ovaj princip stvara brojna ograničenja za vladare. Izvori prihoda njihove vlasti moraju biti potpuno usklađeni s verskim principima, ali ne samo zato što je tako zapisano u verskoj literaturi, već zato što protivljenje principima religije, kao institucije koja direktno potiče od Stvoritelja i izvora izvesnog saznanja, donosi sigurnu i nepovratnu štetu po samoga vladara i po celokupno društvo. Upravo iz ovog aspekta Biruni kritikuje vlast umajadskog kalifa Muavije ibn Abi Sufjana, tvrdeći da je „on muslimanskom društvu naneo mnogostruke ekonomske štete zato što se svesno upustio u verski zabranjene oblike trgovine“ (Biruni 1958: 93). Štaviše, on nakon dugogodišnjeg istraživanja indijske kulture, istorije i tradicije zaključuje da je „glavni uzrok poraza brojnih indijskih pokrajinskih dinastija to što su se zadovoljile onim što su čule od svojih mudraca i što se zbog toga nisu obazirale na predanja i reči božjih verovesnika“ (isto: 78).

3. 8. Uzroci stabilnosti i opstanka jedne urbane zajednice

Uzroci stabilnosti i opstanka jedne urbane zajednice direktno su povezani s karakteristikama vladara i s njegovim obavezama, o čemu smo već govorili. Prema tome, vladar mora posedovati sve te karakteristike i obavljati sve dužnosti koje ima prema svom narodu. Ipak, tome treba pridodati i saglasnost samoga naroda s modelom vlasti toga vladara. Ta harmonija, poštovanje i međusobna saradnja između naroda i vlasti u Birunijevoj socijalnoj misli predstavljeni su kao suštinski uslov za stabilnost i opstanak bilo koje urbane zajednice. Biruni je imao priliku da posmatra kako se jedna dinastija raspada a druga dolazi na vlast, kako nedužni narod snosi najteže posledice zbog tih promena vlasti i kako naučnici i mislioci ne dobijaju priliku da nesmetano obavljaju svoja istraživanja i da tako doprinose kolektivnom naučnom i kulturnom napretku. On je na svojoj koži osetio muku naneseu zbog nekvalifikovanih vladara, te je zato i na osnovu ličnog iskustva, pa kasnije i svojih opsežnih istraživanja, uspeo da zaključi šta može da garantuje stabilnost jedne vlasti i urbane zajednice.

3. 8. 1. Socijalna pravda

Već smo spomenuli da je uspostavljanje socijalne pravde, prema Birunijevom mišljenju, značajna obaveza vladara, odnosno vladalačkih organa. Ovde sada dodajemo da nam upravo ta socijalna pravda može poslužiti kao merilo opstanka jednog društva. Društvo u čijim institucijama nisu pravedno raspodeljene pozicije, dužnosti i kapital, u kojem pravosudni sistem ne deluje na osnovu verskih pravednih principa, te čijem obrazovnom sistemu može pristupiti samo određeni sloj zajednice – nikada neće imati dug i prosperitetan

život. Bilo je takvih društava, ističe Biruni, u istoriji čovečanstva čiji su se vladari nadali da će nasilno uspeti da produže vek svoje dinastije, ali koji su shvatili da su se teško prevarili. Takva društva i takve dinastije vrlo brzo su uništeni (Biruni 2001: 79).

3. 8. 2. Kvalifikovan vladar

O karakteristikama vladara već smo opširno govorili na prethodnim stranicama ovog rada. Ovde ističemo da prisustvo takvog vladara može garantovati opstanak jedne uspešne urbane zajednice.

Naravno, ne treba zaboraviti da je jedna od glavnih obaveza brižnog vladara to da pripremi uslove za vaspitanje novog vladara. Biruni napominje da je veoma bitno da novi vladar prethodnog vladara nasledi u njegovim kvalitetima, a ne po krvi. Prema tome, slavni muslimanski mislilac je saglasan s dinastijskim vladavinama jedino onda kada je sin prethodnog vladara zaista najkvalifikovanija osoba za vođenje društva. No, i za takav izbor mora postojati jasan pravilnik u društvu kako bi se izbegao svaki oblik autoritarne vlasti (videti: Biruni 1995: 82–84).

3. 8. 3. Ekonomsko blagostanje

Spomenuli smo da je Biruni bio slavni mineralog. Dok je opširno pisao o rezultatima svojih istraživanja o dragom kamenju i skupocenim metalima, on je nakratko objasnio i kako vladari mogu da iskoriste te prirodne izvore bogatstva i da tako stvore snažne vladavine (isto: 99–101). Prema tome, kao što zapostavljanje verskih principa u društvu može imati kobne posledice po jedno društvo, zanemarivanje finansijskih potreba naroda takođe može predstavljati ozbiljan problem. Citiraćemo ovde Birunijeve reči kako bismo se jasnije približili njegovom stavu o tom pitanju:

Kada ljudi osete ekonomske probleme u svojim privatnim životima, nehotično će umanjiti podršku vlasti. A kada vlast izgubi podršku naroda, vremenom će se suočavati sa sve većim problemima. Da bi takvo društvo bilo uništeno, neće biti potrebna invazija drugih sila s one strane njenih granica; ono će se samo kretati ka svom uništenju (isto: 101).

3. 8. 4. Religijska vlast

O tome da nijedno društvo neće osetiti slast napretka ukoliko se kolektivno ne bude pridržavalo verskih principa, već smo govorili. No, Biruni ide korak dalje, te ističe da takvo društvo ne samo da neće napredovati već će

pre ili kasnije biti potpuno uništeno. Naravno, on ostavlja mogućnost da se određeno društvo pridržava univerzalnih verskih i moralnih načela a da to ne čini eksplicitno (Biruni 1958: 73). U tom slučaju, to društvo će imati garantovan uspeh u meri u kojoj bude poštovalo univerzalna verska načela.

3. 8. 5. Aktivno učešće naroda u političkim odlukama

Jedan od najzanimljivijih zaključaka Abu Rejhana Birunija kad je reč o uzroku stabilnosti i opstajanja jedne urbane zajednice jeste njegov stav o tome da je veoma bitno da narod bude aktivno uključen u donošenje svih važnih političkih odluka. Iznositi takav stav pre gotovo hiljadu godina pokazuje nivo tolerancije muslimanskih mislilaca i otvorenost prema svom narodu, kao i njihovu socijalnu svest o tome da narod mora biti deo vlasti. A ono što je najvažnije jeste činjenica da Biruni taj svoj stav potpuno povezuje s kuranskim *ajetima* i verovesnikovim predanjima (isto: 2).

Kao primer aktivnog učešća naroda u političkim odlukama vlasti Biruni spominje direktno učešće muslimanskih mislilaca i naučnika u vlasti, utemeljenje narodnih organa koji će kontrolisati pravilno delovanje vladalačkih struktura, samoinicijativno stvaranje esnafa koji će veliki deo ekonomije preuzeti pod svoju kontrolu itd. (Biruni 2001: 204).

3. 8. 6. Privrženost zakonu

Nije dovoljno samo to da u jednom društvu postoji kvalifikovan vladar koji će savesno i kvalitetno obavljati sve svoje dužnosti. Koliko god on bio savestan i vešt političar, neće biti u mogućnosti da se u isto vreme pojavi u svim gradovima i delovima teritorije kojom vlada. Zato neće moći valjano da nadzire ni aktivnosti svih državnih organa, a kamoli ono što čine pojedinci. Prema tome, usvajanje stabilnog zakona koji će važiti za sve delove njegove vladavine predstavlja značajnu obavezu svakog iskusnog i uspešnog vladara. Takođe, on će morati da formira i jasnu strukturu pravosudnog sistema koji će preuzeti pouzdani ljudi. Takav zakon i pravosudni sistemi koji će sve vreme štiti zakon jesu garancija za opstanak društva, čak i nakon vladareve smrti.

Na osnovu svega što smo prethodno izneli, možemo zaključiti da saznajni izvori takvog zakona moraju biti razum i religija. Otuda, privrženost tom zakonu ujedno će predstavljati i versku dužnost svakog pojedinca, pa i samog vladara.

4. Zaključak

Ne možemo socijalnu misao Abu Rejhana Birunija smatrati proizvodom epohe u kojoj je živio jer on nikada nije dozvoljavao da spoljašnji faktori mnogo utiču na sistem njegovog razmišljanja. Povrh toga, on je uvek pokušavao da ostane na marginama direktnih političkih previranja i aktivnosti. Nikada mu nije bilo prijatno da svoje naučne aktivnosti ostavi po strani i da se, čak i na kratko vreme, po preporuci ili po zahtevu nekog vladara, okrene određenim državnim poslovima. On, naravno, nije bežao od odgovornosti, ali je želeo da se potpuno posveti svojim naučnim istraživanjima. Verovao je da će njegovo delo u tom slučaju biti korisno i kasnijim generacijama a ne samo ljudima njegove epohe. Sve to pokazuje da su njegove ideje bile ponad raznih previranja iz njegovog vremena.

S druge strane, Biruni nije primarno filozof, pa se i iz tog aspekta razlikuje od većeg dela mislilaca koji su detaljno analizirali suštinu društva. On je veoma stručno poznao mnoge empirijske naučne discipline, pa i matematiku, te je i analizi društva pristupio kao muslimanski empirijski naučnik. Kada govori o suštini čovekovog društva, o oblicima vlasti, o položaju religije, razuma i etike u zajednici, on ne počinje spekulativnim analizama, već pokušava da analizira objektivne zajednice s kojima se susretao lično ili u istorijskim zbirkama. Prema tome, njegove analize mogu istovremeno poslužiti i socijalnim teoretičarima i društvenopolitičkim analitičarima.

Primljeno: 15. juna 2016.

Prihvaćeno: 29. jula 2016.

Literatura

Kuran.

- Azkaji, Parviz (1995), *Abu Rejhan Biruni, afkar va ara*, Tehran, Tarh-e no.
- Bakir, Muhamed (1974), „Zendegi va mosaferatha-je Abu Rejhan Biruni“, *Barresiha-je tarihi* 13 (3): 111–150.
- Biruni, Abu Rejhan (1958), *al-Kitab fi tahkiki ma li al-Hind*, Hajdarabad sa Dekana, Matbuatu dairatil-ma'arif al-Usmanija.
- Biruni, Abu Rejhan (1973), *at-Tafhim li availi sana'at at-tandžim*, preveo na persijski jezik Džalalodin Homaji, Tehran, Anđoman-e asar-e meli.
- Biruni, Abu Rejhan (1991), *as-Sajdana*, Tehran, Markaz-e našr-e danešgahi.
- Biruni, Abu Rejhan (1995), *al-Ġamahir fi marifat al-ġavahir*, kritičko izdanje objavio Jusuf Hadi, Tehran, Elmi va farhangi.

- Biruni, Abu Rejhan (2001), *al-Asar al-bakija an al-kurun al-halija*, kritičko izdanje objavio Parviz Azkaji, Tehran, Markaz-e pažuheši-je miras-e maktub.
- Dirkem, Emil (1972), *O podeli društvenog rada*, s francuskog preveo Božidar Marković, Beograd, Prosveta.
- Fuladi, Hafizolah (1997), „Didgahha-je eđtemai-je Abu Rejhan Biruni“, *Raveš-šenasi-je olum-e ensani* 3 (2): 52–71.
- Hadžajlić, Mirsad (2014), „Dinamika humano-božanstvene civilizacije s osvrtom na stanovišta Bernarda Luisa“, *Kom: časopis za religijske nauke* 3 (1): 131–161.
- Hakimelahi, Abdolmajid (2016), „Knowledge, Innate Concepts and the Justification for the Belief in God“, *Kom: Journal of Religious Sciences* 5 (1): 21–36.
- Halabi, Ali Asgar (2006), *Tarih-e falasefe-je Irani az agaz-e eslam ta emruz*, Tehran, Zovar.
- Halilović, Muamer (2015a), „Kritički osvrt na Dirkemov redukcionistički pogled na religiju“, *Kom: časopis za religijske nauke* 4 (2): 53–70.
- Halilović, Muamer (2015b), „Odnos između religije i etike u transcendentnoj filozofiji Mula Sadre Širazija“, *Arhe* 12 (2): 163–179.
- Halilović, Seid (2013), „Politika i etika od tradicije do moderniteta s osvrtom na Farabijevu političku filozofiju“, *Kom: časopis za religijske nauke* 2 (2): 81–96.
- Halilović, Tehran (2015), „Značaj tradicije u islamskim naukama s osvrtom na ideje ajatolaha Dževadija Amolija“, *Kom: časopis za religijske nauke* 4 (1): 1–16.
- Hamavi, Jakut (1988), *Mu'džam al-udaba*, Bejrut, Daru ihja at-turas al-arabi.
- Mokimi, Golam Hasan (2002), „Zendegi va andiše-je sijasi-je Abu Rejhan Biruni [Život i politička misao Abu Rejhana Birunija]“, *Olum-e sijasi* 5 (3): 215–238.
- Mokimi, Golam Hasan (2003), „Mabani-je nazari-je andiše-je sijasi-je Abu Rejhan Biruni [Saznajne osnove političke misli Abu Rejhana Birunija]“, *Olum-e sijasi* 6 (4): 149–170.
- Safa, Zabiholah (1973), *Ahval va asar-e Biruni*, Tehran, Ministarstvo kulture i umetnosti: Odeljenje za pisanu baštinu.
- Šabi, Ali (1973), *Zendeginame-je Biruni* [Birunijev životopis], preveo na persijski jezik Parviz Azkaji, Tehran, Ministarstvo kulture i umetnosti: Centar za istraživanja opšte kulture.
- Tavasoli, Golam Abas (1990), „Negahi be nazarijeha-je eđtemai-je Abu Rejhan Biruni“, *Motaleat-e dame'ešenahti* 1 (4): 111–132.
- Velajati, Ali Akbar (2008), *Pujaji-je farhang va tamadon-e eslam va Iran*, Tehran, Ministarstvo spoljnih poslova I.R. Iran.

Social and Political Views of Abu Rayhan Biruni

Muamer Halilović

*Department of Religious Civilization
Center for Religious Sciences "Kom", Belgrade, Serbia*

There are many reasons why social and political views of Abu Rayhan Biruni have attracted much attention. Biruni lived in the 10th and 11th centuries. This was the golden age of Islamic sciences, culture and art. This was also the age when Avicenna, Muhammad ibn Zakariyya ar-Razi, Istakhri, Abu al-Wafa Buzjani, Nasawi, Sayyid Muratadha, Sheikh Tusi and other thinkers were presenting the conclusions of their respective scientific research. However, despite this intense scientific competition, Biruni was not only able to acquire world fame as an astronomer, a mathematician, a physicist, but what is more, he was also known as someone who was well acquainted with culture, art and social sciences. When Biruni talks about society he does not simply present theoretical concepts and discussions in the manner that some philosophers who preceded him did. Rather, he strived to apply his social theories to the existing social-political structures and systems.

The power of reason and religion play a pivotal role in the social ideas of Biruni. Using these two important elements, he strives to explain the foundations of a Utopia. However, he does not limit his investigations to this discussion. He also pays close attention to the fact that it is not proper to expect such a Utopia and perfect government to come into existence in all periods of human history. It is for this reason that, in his investigation, he also mentions other forms of governments and he explains the principle conditions and qualities for each one. After this, he describes the other sections of society. What is more, he also presents his view regarding the classes of society and the principle responsibilities of a government. The different types of social justices are also defined by him and in the end he points to the factors that lead to the stability of a society.

Keywords: *Biruni, social views, society, religion, reason, government, Islam*